

مجموعه مقالات همایش علمی شریعتی و دانش تاریخ

درمیان همایش از همایش‌های دوسالانه
گروه تاریخ و همکاری‌های میان‌رشته‌ای

به اهتمام

جمعی از نویسندگان و گروه تاریخ
و همکاری‌های میان‌رشته‌ای پژوهشکده تاریخ اسلام

دبیر علمی همایش

داریوش رحمانیان

تهران، ۱۳۹۵

مجموعه مقالات همایش علمی شریعتی و دانش تاریخ

به اهتمام: جمعی از نویسندگان و گروه تاریخ
و همکاری‌های میان‌رشته‌ای پژوهشکده تاریخ اسلام

دبیر علمی همایش: داریوش رحمانیان

ناشر: پژوهشکده تاریخ اسلام

مدیرنشر: خلیل قویدل

چاپ اول: ۱۳۹۵

شمارگان، ۱۰۰۰

چاپ و صحافی: چاپ تقویم

ردیف انتشار: ۵۷

۳۲۰۰۰ تومان

کلیه حقوق بر این پژوهشکده تاریخ اسلام محفوظ است

خیابان ولیعصر (عج)، خیابان شهید سپهر، خیابان رستگاران، شهر روز شرقی، شماره ۹

تلفن: ۳ - ۸۶۷۶۸۶۱ | پست: ۸۸۶۷۶۸۶۰

web: www.pte.ac.ir

سروشنامه:	همایش علمی شریعتی و دانش تاریخ (دومین نشست: تهران)
عنوان و نام پدیدآور:	مجموعه مقالات همایش علمی شریعتی و دانش تاریخ (دومین نشست: تهران) همایش از همایش‌های دوسالانه گروه تاریخ و همکاری‌های میان‌رشته‌ای به اهتمام جمعی از نویسندگان و گروه تاریخ و همکاری‌های میان‌رشته‌ای پژوهشکده تاریخ اسلام دبیر علمی همایش داریوش رحمانیان تهران: پژوهشکده تاریخ اسلام، ۱۳۹۵.
مشخصات نشر:	۵۲۸ ص: جدول.
مشخصات ظاهری:	۹۷۸-۶۰۰-۷۳۹۸-۲۹-۶
شابک:	قیفا کتابخانه.
وضعیت فهرست‌نویسی:	دومین همایش از همایش‌های دوسالانه گروه تاریخ و همکاری‌های میان‌رشته‌ای.
یادداشت:	شریعتی، علی، ۱۳۱۲ - ۱۳۵۶ - کنگره‌ها
عنوان دیگر:	Shari'ati, Ali -- Congresses
موضوع:	موضوع: شریعتی، علی، ۱۳۱۲ - ۱۳۵۶ - نقد و تفسیر
موضوع:	موضوع: Shariati, Ali -- Criticism and interpretation
موضوع:	موضوع: شریعتی، علی، ۱۳۱۲ - ۱۳۵۶ - دیدگاه درباره تاریخ
موضوع:	موضوع: Shariati, Ali -- Views on history
شناسه افزوده:	رحمانیان، داریوش، ۱۳۴۴ -
شناسه افزوده:	پژوهشکده تاریخ اسلام، گروه تاریخ و همکاری‌های میان‌رشته‌ای
رده‌بندی کنگره:	۱۳۹۱/ش ۴۵۸ BP۲۳۲۳/۷
رده‌بندی دیویی:	۲۹۷/۴۸
شماره کتابشناسی ملی:	۴۲۳۰۶۱۱

سخن اول

تاریخ هر امت و جامعه‌ای بیانگر فرهنگ و تمدن آن است. به همین دلیل، علم تاریخ در میان علوم، جایگاهی ویژه یافته است. جامعه اسلامی به عنوان یک امت جهانی، دارای چهارده قرن سابقه تاریخی با ابعاد و عناصری روس و بدین ابرام است. اهمیت این پیشینه تاریخی و ابعاد گوناگون آن، مانند فرهنگ، تمدن، علوم، اخلاق، فلسفه و هنر و نقش بی‌بدیل آن در تمدن جهان معاصر، تلاش گسترده دانشگاه‌ها و دانشمندان غربی را نیز راه تحقیق و مطالعه این تاریخ عظیم برانگیخته است؛ تا بدان پایه که معتبرترین منابع و اطلاعات پژوهشی در حوزه‌های گوناگون تاریخ اسلام را در مراکز علمی غرب می‌توان سراغ گرفت.

به‌رغم توجه ویژه پژوهشگاه‌های دنیای غرب به اسلام، به‌عنوان ذاتی آنها از شناخت اسلام ناب و حقیقی - به دلیل عدم دسترسی مستقیم و به دور از تحریف، منابع اصیل، و لاجرم اطلاع محدود پژوهشگران از زمینه‌ها و پس‌زمینه‌های یک تحقیق علمی جل آغاز حرکتی اساسی و همه‌جانبه از سوی دانشمندان اسلامی به منظور تصحیح و تکمیل تلاش‌های گذشته ضروری است. اگر این حرکت، گسترده، غنی و متکی بر پیشرفته‌ترین روش‌های پژوهشی آغاز شود، بی‌شک تغییرات بنیادی در مسیر این گونه مطالعات در پژوهشگاه‌های مهم دنیا در زمینه تاریخ اسلام و مسائل مختلف آن دور از دسترس نخواهد بود.

هدف اساسی از تأسیس پژوهشکده تاریخ اسلام - که هم اکنون در آغاز راه است - گام زدن در راه تحقق این آرمان می‌باشد. این پژوهشکده با همت و پیگیری استادان ارزشمند تاریخ اسلام و

رشته‌های پیوسته به آن، آغاز به کار کرده و برای نیل به اهداف مقدس خود، آماده همکاری با همه کسانی است که به این اهداف ایمان دارند. از این رو، پاسخگویی به هزاران پرسش را که در خلال مطالعه ۱۴ قرن تاریخ اسلام مورد توجه خواننده و به خصوص پژوهشگران قرار می‌گیرد، و جهت همت خود قرار داده است. تحقق این مهم با روش‌های گوناگون دنبال می‌شود، که نشر آثار پژوهشی استادان و کارشناسان - به صورت تألیف و یا ترجمه - مانند اثر حاضر، از جمله آنهاست. البته برنامه‌هایی همچون تشکیل کارگاه‌های تخصصی، نشست‌های علمی تخصصی و حمایت از پروژه‌های پژوهشی مورد نیاز، نیز برای تحقق هدف یاد شده در حال پیگیری و اجراست که ضرورت دارد: کیفیت و کمیت آنها افزایش یابد.

این مرکز، هم‌اکنون با شش گروه علمی و زیر نظر شورای علمی فعالیت می‌کند، که ان شاء الله به زودی تعداد آنها به دو برابر افزایش خواهد یافت. از جمله اقدامات کم‌سابقه پژوهشکده، تأسیس دانشنامه ج. رافیای 'ریخی جهان اسلام' است که بزودی اولین مجلد آن عرضه خواهد شد. این دانشنامه با ریاست یک استادان در هفت گروه علمی مشغول فعالیت است و هزاران مدخل را - تاکنون - همراه با منابع اصلی آن در پایگاه اینترنتی عرضه کرده است تا دسترسی محققان به منابع را آسان کند.

پژوهشکده تاریخ اسلام به وسیله پایگاه اینترنتی خود، همه پژوهشگران و علاقه‌مندان به مطالعه در سراسر جهان پیوند برقرار می‌کند. این پایگاه، اثره بر انعکاس همه فعالیت‌های این مرکز علمی، بازتاب‌دهنده فعالیت‌های علمی انجام شده توسط مراکز و شاخسار دیگر در این رشته است. با فعال شدن پایگاه مزبور، دسترسی پژوهندگان به مرکزی جامع و همه‌جانبه، که انعکاس‌دهنده همه آثار موجود در زمینه تاریخ اسلام باشد، میسر خواهد شد.

علاوه بر آن، هم‌اکنون کتابخانه تخصصی (حقیقی و مجازی) فعال است و به تدریج فعال‌تر خواهد شد. از خداوند بزرگ، برای این تلاش و همه تلاشگران در راه حقیق و حقیقت، آرزوی موفقیت می‌کنم.

سیدهای خامنه‌ای

رئیس پژوهشکده تاریخ اسلام

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه
	محمدامیر احمدزاده
۱۵	* نسبت تنوری و تاریخ در تاریخ‌نگری شریعتی
	محمدعلی اکبری
۵۵	* تاریخ‌نظری در خوانش علی شریعتی
	فریدون اللهیاری
	فهیمة رحیمی خویگانی
۷۱	* مقایسه اندیشه شریعتی و هگل در مورد نقش انسان در تاریخ
	احسان تاجیک
۸۵	* پیوند ایندولوژی مذهبی و چپ‌اندیشی در اندیشه تاریخی شریعتی
	رحیم خستو
۱۱۱	* شریعتی: نفی «فردیت» و انقلاب اسلامی

تورج رحمانی

مصطفی الماسی

* شریعتی و هرمنوتیک ژرفایی در تفسیر تاریخ ۱۳۵

کمال رضوی

* صورت‌بندی شریعتی از جایگاه اجتماعی مرجعیت شیعه: مرجعیت به مثابه «گروه منزلی» ۱۴۵

احسان شریعتی

* «شریعت و دانش تاریخ» ۱۷۱

فاطمه صادقی

* شریعتی و آونگ مدیته اسلامی: سنت، تاریخ، و وضعیت اضطراری ۱۷۹

نمره صفی‌خانی

* بررسی تحول تفسیر آموزه غیبت از انقلاب سفید تا انقلاب ۵۷ (با تأکید بر نظریه انتظار در دیدگاه علی

شریعتی) ۲۰۱

بیژن عبدالکریمی

* ضرورت مواجهه پدیدارشناسانه با تاریخ و غرب ۲۳۵

محمد جواد غلامرضا کاشی

* گذر از افق تاریخی شریعتی ۲۴۷

مقصود فراستخواه

* «روشنفکری دینی» از منظر جامعه‌شناسی معرفت ۲۷۵

سیمین فصیحی

* از تاریخ تا متاتاریخ: شریعتی و سه نوع مواجهه با تاریخ ۲۸۷

حجت فلاح تونکار

* شریعتی و نظریه تاریخ مارکس ۳۱۷

محمدامین قاسمی راد

* شریعتی، به پدیدارشناسی تاریخ، جامعه‌شناسی تاریخی و تاریخ‌گرایی ۳۴۱

حسن محدثی گیلوانی

* خردتاریخ نمادین شریعتی ۳۷۳

علی مرادی

* شریعتی، فلسفه تاریخ یا ایدئولوژی تاریخ ۴۱۱

حسین مسعودنیا

حسین روحانی

* بررسی مقایسه‌ای دو گفتمان ایدئولوژیک و هرمنوتیک نواندیشی ۴۲۷

علیرضا ملاتی توانی

* ملاحظات پیرامون تعریف شریعتی از دانش تاریخ ۴۵۳

عباس منوچهری

* «تاریخ اکنون» و «آگاهی تاریخ» در اندیشه شریعتی ۴۷۵

مصطفی مهرآیین

- * کشاکش میل و عقل در زبان روشنفکری اسلامی؛ ظهور نوع تازه‌ای از زبان اندیشه‌ورزی (نقدی بر دریافت سیدجواد طباطبایی از اندیشه روشنفکری اسلامی) ۴۸۵

محمد منصور هاشمی

- * امت و امامت: شیعی یا مارکسیستی ۴۹۹

لیلا هوتنگی

مهرآیین سی

- * علی شریعتی و تاریخ صدر اسلام: بررسی دین‌شناسانه ۵۱۳

- محورهای همایش ۵۲۷

بی‌گمان پس از سید جمال‌الدین اسدآبادی که پایه‌گذار و سلسله‌جانبان جریان نوگرایی دینی بود می‌توان از علی شریعتی به سران برحسب‌ترین و پرنفوذترین نماینده این جریان یاد کرد. شهرت و نفوذ او در روزگار حیاتش از دروازه‌های ایران فراتر رفت و کمابیش از او یک چهره بین‌المللی ساخت. به‌رغم گذشت نزدیک به چهار سال از مرگ او، و با وجود اینکه شرایط فکری و فرهنگی جامعه ایران دگرگون شده، تحولات شگرف و گسست‌های نسلی، دوره‌ای و گفتگمانی به خود دیده است، آثار وی همچنان با اقبال خوانندگان و به‌ویژه جوانان و دانشجویان روبه‌روست. ترجمه آثار او به دیگر زبان‌ها، برگزاری نشست‌ها، میزگردها و همایش‌های گوناگون درباره آثار و افکار او نشان از اهمیت ویژه فکری او به طور خاص و جریان نواندیشی و نوگرایی دینی به طور کلی دارد.

شریعتی نیز همچون پاره‌ای دیگر از شخصیت‌ها و متفکران معاصر، روزه با حب و بغض موافقان و مخالفان روبه‌رو بوده است. بوده و هستند کسانی که نخوانده یا کم‌خوانده، آثار و افکار او را به نقد و داوری نشسته‌اند و با صدور احکام کلی یا به پذیرش درست و مطلق آنها و یا به رد و انکار پرداخته‌اند. بخشی از این مشکل به ایدئولوژی‌زدگی و سیاست‌زدگی فضای فکری و فرهنگی جامعه ما باز می‌گردد که تاریخ‌نگاری ما را نیز به دام و کام خود کشیده است. تاریخ‌نویسی ما به رغم پاره‌ای

پیشرفت‌ها و دستاوردهایی که در یکی دو دهه اخیر داشته است همچنان به درجات، اسیر آفات و کاستی‌های متعدد باقی مانده است. تاریخ‌نویسی ما به درجات سیاست‌زده، قدرت‌زده، عوام‌زده و ایدئولوژی‌زده است. کیش شخص‌پرستی و رسوبات آن در فکر و فرهنگ ما به مثابه یک درد دیرین و مرض مزمن بر تفکر تاریخی و کشش تاریخ‌نویسی ما تأثیر نهاده و توان نقد و تحلیل درست و معتدل و منصفانه را به درجات از ما گرفته است. در چیرگی این آفت، ما از منطق نه این و نه آن، و سفید و سیاه پیروی می‌کنیم. اشخاص و پدیده‌ها و رویدادهای مورد بررسی را یا مطلقاً رد می‌کنیم و یا سراسر می‌ستاییم. تردیدی نیست که تلاش برای علاج این بیماری یکی از ضرورت‌ها و فوریت‌های روزگار ماست. تاریخ را بالاغم و تاریخ فکر را بالاخص نباید و نمی‌توان با حبّ و بغض و با منطق سفید و سیاه خوان. در همایش «شریعتی و دانش تاریخ» که در روزهای دوم و سوم اسفند ۱۳۹۱ از سوی گروه تاریخ و همکاری‌های میان‌رشته‌ای «در پژوهشکده تاریخ اسلام برگزار شد ما از این اصل پیروی کردیم. هدف این همایش نه تجلیل که نقد و تحلیل علمی و روشمند و منصفانه بود. ما جای که آثار شریعتی گواهی می‌دهد این خواسته و آرمانی بود که خود او بر آن پای می‌فشرد. روشه نقدانه و تفکر انتقادی در آثار او جلوه‌ای بارز دارد. او بر این باور بود که جمود و استبداد، نقیض و تأثیر بنیادینی در زوال و انحطاط همه جوامع در درازنای تاریخ و به‌ویژه در تاریخ مسلمانان داشته‌اند. از نظر او اجتهاد پویا که از مصادیق بارز هجرت فکری و روحی و معنوی به معنای محرکه تاریخ و راه بروزرفت از جمود و خمود و رکود و انحطاط است. نظریه او درباره قانون تاریخی تبدیل ایدئولوژی به فرهنگ و یا تبدیل نهضت به نظام و نیز نظریه او در رابطه جبر و تمدن، ناظر به همین معنی بود. از اینجا بود که تاریخ هم به مثابه جریان و رویداد و هم به مثابه علم و معرفت در پروژه فکری و اصلاحی او جایگاهی ویژه و کانونی را محوره می‌یافت. او سراسر تاریخ را عرصه نبرد و کشاکش حق و باطل و تجلی‌گاه روند تبدل دائمی ایدئولوژی و نهضت به فرهنگ و نظام می‌دید. روندی که به باور او نمودی از پیوند و هم‌کنشی پیوسته و همیشگی سه گانه‌ای زر و زور و تزویر، تیغ و طلا و تسبیح، قصر و دکان و معبر، ملک و مالک و ملا، و استثمار و استبداد و استحمار برای تحریف دین و در بند کشاندن توده‌ها و به زوال و انحطاط دچار کردن جوامع بود.

شریعتی از بسیاری جهات یک متفکر و مصلح و مبارز خاص و استثنایی بود. او را، اگرچه دانشی گسترده داشت، نمی‌توان یک دانشمند و پژوهشگر دانشگاهی متعارف و معمولی به حساب آورد. زندگی و آثار او گواه تکاپوی دائمی او برای دانستن و آگاهی بیشتر و ژرف‌تر هستند. شاید اگر مجال بیشتری می‌یافت پاره‌ای از نظریات و دریافت‌های خود را نظم و عمق و انسجام بیشتری می‌بخشید. گویا این توقعی بود که او از هواداران خود داشت. می‌خواست که آنان نقادانه و دلسوزانه در آثار و آراء او نظر کنند و از تقلید و تمجید بجا دوری جویند.

آثار و آراء شریعتی، او را در چهره یک متفکر چندرشته‌ای با علایق و دغدغه‌های متنوع و در حوزه‌های گوناگون علوم انسانی به‌ویژه تاریخ و جامعه‌شناسی نشان می‌دهند. او لیسانس ادبیات و کتبات تاریخ داشت. به این سبب که دانش آموخته تاریخ بود در بازگشت به مین به عنوان اساتذ تاریخ در گروه تاریخ دانشگاه فردوسی مشهد برگزیده شد و در سال‌های ۱۳۴۵ تا ۱۳۵۰ ش. آراء او به تدریس پرداخت. پاره‌ای از آثار او همچون تاریخ اسلام حسینیّه ارشاد، اسلام‌شناسی، دانشگاه مشهد، تاریخ ادیان، تاریخ تمدن و غیره او را به عنوان یک متفکر تاریخ معرفی می‌کند. ر به طور کلی تاریخ (۱) و تاریخ (۲) در پروژه فکری و اصلاحی او و در مجموعه آثار سی و بند جلدی‌اش جایگاهی خاص و بنیادین دارد. با توجه به همین ویژگی‌ها بود که این همایش در گروه «تاریخ و همکاری‌های میان رشته‌ای» تصویب، برنامه‌ریزی و اجرا شد.

در میان همایش‌ها و نشست‌های تخصصی و علمی که پیرامون آثار و افکار شریعتی برگزار شده، این همایش از نظر موضوع و رویکرد و اهداف، متفاوت است. فراخوان این همایش می‌تواند یک نقشه راهنمای پژوهشی تلقی شود و به رشد و ترقی ادبیات «شریعتی‌شناسی» کمک کند. تدوین و تنظیم این فراخوان محصول جلسات متعدد کمیته علمی همایش و گفتگوها و مباحثات درازدامن میان اعضای کمیته بوده است. همین جا بر خود فرض می‌دانم که از همه استادان ارجمند این کمیته و از همه اعضای گروه «تاریخ و همکاری‌های میان رشته‌ای» و همچنین از اولیا، و مسئولان پژوهشکده تاریخ اسلام و همچنین از همه استادان و دانشجویان و پژوهشگرانی که با ارائه مقاله و شرکت در همایش ما را یاری دادند صمیمانه سپاسگزاری کنم. استقبال گسترده و چشمگیری که از

این همایش شد مُهر تأییدی بر اهمیت آثار و دستاوردهای فکری و علمی نمایندگان جریان نوگرایی دینی و به‌ویژه شخص علی شریعتی است. انتشار مجموعه حاضر ادای دینی است به کوشش‌ها و فداکاری‌های آنان.

الحمد لله أولاً و آخراً

داریوش رحمانیان

دبیر علمی همایش

استادیار گروه تاریخ دانشگاه تهران

اسفند ۱۳۹۲

www.ketab.ir